

УДК 300: 323

Тимоць Б. Ю.

ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ В УМОВАХ ПОСТКОМУНІЗМУ: ОСОБЛИВОСТІ ТА СПЕЦИФІКА УПРАВЛІННЯ

Статтю присвячено визначенню особливостей політичних конфліктів в умовах посткомуністичних трансформацій. Досліджено специфіку управління політичними конфліктами посткомуністичної доби як періоду політичних зрушень з невизначеною метою перетворень та нестабільною політичною системою.

Ключові слова: конфлікти, політичні конфлікти, посткомунізм, специфіка управління політичними конфліктами, модернізація.

Тимоць Б. Ю. Политические конфликты в условиях посткоммунизма: особенности и специфика управления.

Статья посвящена определению особенностей политических конфликтов в условиях посткоммунистических трансформаций. Исследована специфика управления политическими конфликтами посткоммунистической эпохи как периода политических сдвигов с неопределенной целью преобразований и нестабильной политической системой.

Ключевые слова: конфликты, политические конфликты, посткоммунизм, специфика управления политическими конфликтами, модернизация.

Tymots B. Y. Political conflicts in terms of post-communism: features and specific of management.

The article deals with features of political conflict in post-communist transformations. The specific management of political conflicts at postcommunist period of political upheaval with uncertain and volatile changes to the political system.

Postcommunist situation as a result of the crisis and the destruction of the «communist project» consists of the conflict between individualism and collectivism, the individual and the state, democracy and authoritarianism, stagnation and development, monopoly party and ideology and political party pluralism and competition. With this conflict-related factors such post-communist society as a waiver of paternalism in the relationship of the individual and the state, the emergence of a multiparty political system democratization of political interaction, the introduction of market mechanisms into the economy. Do not underestimate other factors, in particular – a surge of nationalism, the formation of the «party of power», the emergence of radical (left and right) movements.

It is proved that the study of political conflicts at this stage observed depth analysis features of postmodern (postmodern, post-communist) society, the definition of the new landscape of conflicts and their causes. However, the problem of specific tools and mechanisms for managing political conflicts in post-communism requires further development from the standpoint of political science through significant changes in political processes and transformation of political institutions in Ukraine.

The study of characteristics and specific management postcommunist political conflicts must consider the path that chooses the country for further development. Key factors affecting the characteristics of political conflict in post-communism include the state political system, form of political regime publicly declared elite and the real purpose of political development, the number and specificity of the protagonists of the political process, key areas of reform that are the main arenas deployment political conflicts, the nature and form of political conflict, the duration of the transition (post-communist) period, the effectiveness of vertical and horizontal political interaction and so on.

Very important factor is an indicator such as stability (or instability) of political and social

relations, orientation course on conservation of post-communist state, or by reforming key areas of public life.

It is proved that political conflicts in post-communism directly dependent on selected model transformations. In the transition to democracy from authoritarian regimes escalating conflict occurs primarily in the political sphere, between different groups of political elites in the conversion of monopoly political system. In the process of transition from totalitarian transformation process applies to all spheres of social life, and therefore – acute social, economic, cultural and regional conflict that could turn into arenas of conflict confrontation.

Department of Political Conflict in Post-Communism day includes activities such as forecasting, prevention of conflict escalation or incentive settlement solution. The task of managing of political conflicts in post-communism is the transfer of political conflicts in a constructive direction promotes democratic reforms, democratization of the whole complex political relations.

Key words: conflicts, political conflicts, post-communism, specificity of political conflict management, modernization.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Перехідні періоди суспільного життя характеризуються нестабільністю політичних систем, непередбачуваністю наслідків змін та наростанням кризових явищ у суспільстві. Це стає причиною ескалації політичних конфліктів, одним із визначальних факторів переходу від латентної фази їх розвитку до публічної боротьби політичних акторів, відкритого зіткнення інтересів соціальних груп.

Актуальність дослідження політичних конфліктів в умовах посткомунізму обумовлена перманентним протистоянням у політичній сфері, появою додаткових ліній розмежування політичних акторів та суспільних груп щодо обрання стратегічного напрямку перетворень між консолідованою демократією, поверненням до авторитаризму чи збереженням status quo. Це стало звичайним явищем для посткомуністичних країн. Конфлікти явища рельєфно проявляються як у тих державах, де політичний клас зробив вибір на користь консолідованої демократії як мети посткомуністичних трансформацій, так і у країнах, що обрали шлях повернення до авторитаризму або знаходяться у стані пошуку кінцевої «точки прибуття».

Політичні конфлікти в умовах посткомунізму відбуваються не лише через намагання політичних акторів реалізувати свої цілі та інтереси в системі владних відносин (це характерно й для демократичних країн), а й обумовлені різкими змінами поведінки та настрою мас, поєднанням інституційної та ціннісної кризи у публічній взаємодії, переплетінням абсолютно різних політичних процесів, існуванням у єдиному часі та просторі «нових» та «старих» суспільних інституцій. Конфлікти протікають в латентних та прихованих формах, мають локальний та загальний характер.

Посткомуністична ситуація як наслідок кризи та руйнації «комуністичного проекту» складається із конфліктів між індивідуалізмом та колективізмом, особистістю та державою, демократією та авторитаризмом, стагнацією та розвитком, монополією партії й ідеології та політичним плюралізмом і партійною конкуренцією. Із цим пов'язані такі конфліктогенні фактори посткомуністичного суспільства, як відмова від патерналізму у відносинах індивіда та держави, поява багатопартійної політичної системи, демократизація політичної взаємодії, впровадження ринкових механізмів у економіку та ін. Не можна недооцінювати й інших факторів, зокрема – сплеск націоналізму, формування «партії влади», поява радикальних (лівих та правих) рухів.

Одним з головних завдань перехідного періоду стає не уникнення конфліктів, а пошук ефективних механізмів управління політичними конфліктами як невід'ємною складовою політичної діяльності й політичної конкуренції щодо владних ресурсів та їх розв'язання.

Усе вищезазначене обумовлює необхідність комплексного наукового дослідження політичних інститутів та процесів посткомуністичного суспільства з метою вирішення важливої проблеми – раціоналізації політичних конфліктів посткомуністичної доби. У свою

чергу, це потребує визначення специфічних засобів управління конфліктами, які враховували б особливості політичних конфліктів посткомуністичного суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Джерела дослідження політичних конфліктів сягають робіт Платона та Аристотеля, М. Падуанського, Томи Аквінського, Августина Блаженного, Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, А. де Токвіля, Г. Спенсера, К. Маркса, Е. Дюркгейма, Г. Зімеля, М. Вебера, Р. Арона та ін.

Визначення сутності, характеристик та причин політичних конфліктів у класичних роботах не лише зберігають актуальність у сучасних умовах, а й мають великий пізнавальний потенціал для дослідження конфліктів у системах перехідного типу, до яких належать і посткомуністичні суспільства.

Витоки українських конфліктологічних візій було закладено у роботах Г. Сковороди, М. Драгоманова, М. Грушевського, В. Винниченка, Ю. Липи, В. Липинського тощо.

Серед представників сучасної зарубіжної та вітчизняної політичної думки варто відзначити таких авторів, як К. Боулдінг, С. Гантингтон, Р. Дарендорф, Л. Козер, Т. Парсонс, П. Сорокін, А. Бандурка, Є. Бистрицький, В. Бебик, М. Головатий, О. Дергачов, О. Картунов, Ю. Мацієвський, М. Михальченко, С. Наумкіна, М. Пірен, О. Романчук, С. Телешун, С. Ростецька, Ф. Рудич, С. Шубін та ін.

Дослідження політичних конфліктів на даному етапі відзначаються глибоким аналізом особливостей постсучасних (постмодерних, посткомуністичних) суспільств, визначенням нового ландшафту конфліктів та причин їх виникнення. Водночас проблема специфічних засобів та механізмів управління політичними конфліктами в умовах посткомунізму потребує подальшої розробки з позицій політичної науки через значну динаміку політичного процесу та трансформації політичних інститутів в Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідити особливості та специфіку управління політичними конфліктами в умовах посткомунізму. Поставлена мета обумовила вирішення наступних завдань:

- визначити особливості посткомуністичної політичної системи та можливі шляхи посткомуністичних трансформацій;
- дослідити напрями та «зони» ескалації політичних конфліктів у залежності від моделей суспільних змін (демократизація, повернення до авторитаризму, збереження наявного стану речей тощо);
- проаналізувати інституційні механізми управління політичними конфліктами посткомуністичної доби.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ситуації посткомунізму віддзеркалюються основні проблеми, які з'являються у процесі розпаду цілісної системи соціальних відносин, що існувала за радянських часів. Саме тому конфлікти посткомуністичної доби мають внутрішньосистемний характер; політичні конфлікти пов'язані з боротьбою за державну владу, вони мають специфічні джерела – такі, як стосунки між політичною елітою, розбіжність політичних цінностей та політичних ідеалів тощо. Для багатьох політичних конфліктів є характерним міжетнічний аспект.

Серед візій природи конфліктів посткомуністичної доби слід виокремити дві. По-перше, джерелом політичних конфліктів виступає наявна система економічних, політичних, соціальних відносин, у якій політичні актори займають різні позиції, що обумовлює їх боротьбу. По-друге, сутність природи політичних конфліктів виражена у теорії потреб, яка стверджує, що конфлікти виникають в результаті обмеження або неповного задоволення потреб, які визначають сутність людської особистості.

Класифікація політичних конфліктів відбувається за наступними ознаками: ступінь та характер їх нормативної регуляції; якісні характеристики, що відображають ступінь участі громадян у вирішенні конфліктів; інтенсивність криз та протиріч, їх значення для динаміки політичних процесів; публічність конкуренції учасників конфлікту (конфлікти можуть бути

відкриті і латентні).

Конфлікти посткомуністичної доби обумовлені протистоянням не завжди ефективних, але добре знайомих соціальних та політичних інституцій, норм та цінностей минулого і нових політичних та економічних конструкцій, що довели свою успішність у демократичних країнах. Ефективне функціонування інститутів політичної та економічної конкуренції (демократії та ринкової економіки) в умовах посткомунізму залишається справою майбутнього, і це виправдовує сумніви влади та громадян щодо необхідності зусиль та витрат з впровадження демократичних реформ.

Зміст посткомунізму передусім стосується краху комуністичного режиму, а саме поняття означає завершення тривалого панування певної політичної ідеології, організації державного управління, тоталітарних методів вирішення конфліктів та контролю над усіма сферами суспільного життя.

Варто погодитись із тим, що «разом із крахом комунізму, ідеологія та буття якого орієнтувалися на максимальне втілення у життя класичних засад західноєвропейської політичної онтології (навіть засобами поліцейсько-державного примусу, тортурами й брехнею), стає очевидною також неадекватність самої світоглядної установки класичного політичного мислення стосовно сучасного суспільно-політичного життя... Посткомунізм – це загальна ситуація (і поняття) переходу від однієї доби політичної організації суспільного життя до іншої, посткомуністичної, домодерної доби в розумінні суспільства та його політичної практики. Посткомунізм можна зрозуміти лише в контексті універсальних змін політичного світобачення, що супроводжуються делегітимацією класичних політичних ідеалів та упереджень, з одного боку, та пошуками немодерних пояснювальних, пізнавальних методів – з іншого. Ті, хто вбачають у понятті посткомунізму лише зручну назву для соціальних викривлень, намагаються критично оцінити сучасні перетворення в горизонті традиційних уявлень про довершене – чи комуністичне, чи західне – демократичне суспільство. Вони керуються типово просвітницьким упередженням: якщо дійсність не збігається з ідеалом, теорією, то тим гірше для дійсності» [2, с. 5].

В цілому посткомуністичну ситуацію можна розуміти як переплетіння економічних та політичних факторів, які у комплексі не зазнали структурних змін або представлені ліберальною традицією ідеології західного світу (яка у вимогах реформування ігнорує його реальне інституціональне минуле).

У дослідженні особливостей та специфіки управління політичними конфліктами посткомуністичної доби необхідно враховувати шлях, який обирає країна для подальшого розвитку. Зокрема, мова йде про модель побудови демократичного політичного режиму, повернення до авторитаризму на новому етапі політичного розвитку (з урахуванням процесів інформатизації, медіатизації та глобалізації політичних та соціальних відносин), тоталітарного типу політичного режиму, або реалізацію певного плану політичних трансформацій без визначення мети та концептуалізації на основі існуючих типологій.

На думку українського дослідника О. Романюка, серед об'єктивних чинників, що істотно впливають на траєкторію посткомуністичної трансформації, «найбільш важливими уявляються особливості її вихідної позиції (походження тоталітарного режиму, термін його функціонування і ступінь тоталітарності); структура трансформаційного процесу (моністична чи бінарна); цивілізаційний контекст. Взаємодія цих чинників значною мірою зумовлює траєкторію трансформаційного процесу, проте жоден з них сам по собі не є детермінантом, а має корелятивний характер. На перебіг трансформацій впливають також зовнішньополітичні тиски, особисті якості політичних лідерів, структура політичної еліти, але їх вплив опосередковується якістю політичної культури суспільства» [3].

Посткомуністичний період характеризується специфічним сценарієм появи та ескалації протиріч в суспільстві як боротьби політичних акторів, що потребує особливих механізмів вирішення політичних конфліктів. Це обумовлено відповідним механізмом їх взаємодії, впливом комплексу факторів і умов, які формуються у процесі посткомуністичних змін, а

також здатністю подолати деструктивні доміанти політичного процесу.

Зокрема, мова йде про рівень соціальної напруги, формування упереджень між суб'єктами майбутнього конфлікту, розходження інтересів, об'єктивні передумови політичного конфлікту. Причини політичних конфліктів знаходяться у площині обмеженості матеріальних ресурсів, розбіжності інтересів різних соціальних груп, конкуренції всередині політичного класу тощо. Політичні конфлікти в умовах посткомунізму носять внутрішньополітичний характер, вони відбуваються як гра з нульовою сумою, мають вертикальний та горизонтальний виміри, можуть бути як інституціоналізованими, так і неінституціоналізованими, як відкритими, так і латентними, короткочасними й довготривалими.

До ключових факторів, які впливають на особливості політичних конфліктів в умовах посткомунізму, слід віднести стан політичної системи, форму політичного режиму, публічно декларовану елітою та реальну мету політичного розвитку, кількість та специфіку головних дійових осіб політичного процесу, ключові сфери реформування, які стають основними аренами розгортання політичних конфліктів, характер і форми політичного конфлікту, тривалість перехідного (посткомуністичного) періоду, ефективність вертикальної та горизонтальної політичної взаємодії та ін.

Вкрай важливим чинником стає такий показник, як рівень стабільності (або дестабілізація) політичних та соціальних відносин, спрямованість курсу на консервацію посткомуністичного стану або на реформування основних сфер суспільного життя. У цьому сенсі варто погодитись із українською дослідницею С. Ростецькою в тому, що «...стрімки зміни в економічній, соціальній, культурній галузях і різка зміна правлячої еліти негативно впливають на політичну стабільність. В умовах швидкого переходу суспільства від одного стану в інший, коли руйнуються кодекси поведінки і виникає атмосфера непокори закону, люди стають більш сприйнятливими до закликів харизматичних лідерів приєднатися до масових рухів, наслідком чого і є нестабільність» [4, с. 24].

Процес демократизації суспільства, особливо на перших етапах політичної трансформації, призводить до певної дестабілізації суспільних відносин. Високий рівень невизначеності є однією із основних рис соціально-економічного розвитку в суспільствах, що трансформуються. Він обумовлений фрагментарністю групових ідентичностей, відсутністю чітко виражених ідеологічних та політичних установок, що пояснює специфіку і динаміку політичних конфліктів у пострадянських країнах. З іншого боку, відсутність необхідних змін та ефективних реформ може також стати причиною нестабільності: політичні та економічні трансформації виступають необхідною умовою існування політичної системи, її розвитку.

У демократичних суспільствах рівновага та стабільність досягається не за рахунок усунення, придушення джерел протиріч і конфліктів, а навпаки – конфлікти і протиріччя, періодичні кризи призводять до динамічної рівноваги політичної системи. На етапі переходу від авторитарного типу політичного режиму до консолідованої демократії змінюється основна вісь протистояння – від горизонтальних конфліктів стабільних суспільств до вертикальних (по лінії «влада – суспільство») у нестабільних.

Політичні конфлікти у посткомуністичних суспільствах проходять наступні фази. По-перше, латентна передконфліктна фаза, яка включає чотири етапи:

- виникнення проблемної ситуації, обумовленої необхідністю відмови від авторитарних методів правління;
- усвідомлення об'єктивної проблемної ситуації основними політичними акторами, медіа, суспільством;
- спроби вирішити проблему безконфліктними способами, шляхом переговорів та компромісів;
- передконфліктна ситуація.

По-друге, відкрита фаза (власне конфлікт) у якій виділяють такі етапи, як:

- інцидент і початок відкритого конфлікту;
- ескалація конфлікту;
- формування збалансованих протидій;
- завершення конфлікту.

По-третє, постконфліктна фаза включає у себе:

- часткову нормалізацію відносин;
- повну нормалізацію відносин.

Важливу роль у процесі політичних конфліктів в умовах посткомунізму відіграють соціокультурні фактори, хід політичної трансформації, руйнування усталених світоглядних орієнтацій переважної більшості соціальних груп, криза довіри до владних інституцій, високий рівень невизначеності щодо мети розвитку серед основних суспільних груп, глибокі зміни в соціально-політичній стратифікації та структурі суспільства, перерозподіл власності та влади.

При цьому політичні конфлікти в умовах посткомунізму напряму залежать від обраної моделі трансформацій. Так, на думку О. Романюка, «оскільки тоталітаризм і демократія за своїми структурними характеристиками є двома крайніми типами політичного режиму, а авторитаризм – проміжний, то апріорно можна передбачити три можливі варіанти розвитку посткомуністичної трансформації: прямий перехід до демократії; перетворення тоталітарного режиму на авторитарний; повернення, в силу певних причин, суспільства до тоталітарного стану» [3].

Особливості політичних конфліктів обумовлені специфікою політичних змін. При переході до демократії від авторитарних режимів ескалація конфліктів відбувається переважно у політичній сфері, між різними групами політичних еліт у процесі перетворення монопольної політичної системи на плюральну, багатопартійну модель. У процесі переходу від тоталітарних режимів трансформаційний процес стосується усіх сфер суспільного життя, а отже – загострюються соціальні, економічні, культурні та регіональні протиріччя, які можуть перетворюватись на арену конфліктного протистояння.

Управління політичним конфліктом у добу посткомунізму як універсальний процес його попередження, врегулювання та розв'язання передбачає не лише використання стандартного набору методів, засобів і прийомів, які використовувалися у попередній період. Сучасний стан управління політичним конфліктом включає такі види діяльності, як прогнозування, запобігання ескалації конфлікту або її стимулювання, врегулювання, розв'язання. Значну увагу слід приділяти попередженню конфліктів, аналізу майбутньої конфліктної ситуації в залежності від викликів реформування суспільства та політичної сфери.

Враховуючи специфіку посткомуністичної ситуації, у процесі управління необхідно застосовувати відповідні стратегії поведінки, зокрема співробітництво, конкуренцію, компроміс, пристосування та ухилення. На етапі розв'язання політичних конфліктів посткомуністичної доби можливе застосування інформаційних, комунікативних, організаційних технологій.

На думку Ш. Авіньєрі, «громадянське суспільство є спільним знаменником демократії та ринкового господарства. Воно також виступає у ролі посередника між індивідом і державою, даючи змогу кожному членові суспільства співпрацювати з іншими або з державою на підставі добровільного об'єднання, зберігаючи при цьому незалежність від політичних структур. У такий спосіб стає можливою інтеграція індивідуальних інтересів та поглядів у загальну мережу людської взаємодії» [1, с. 141].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, політичні конфлікти в умовах посткомунізму мають організований характер, вони проходять стадії інституціоналізації, які пов'язуються з фазами політичних трансформацій, часто стосуються ціннісної сфери суспільного життя та мають певне ідеологічне забарвлення. Причинами політичних конфліктів у перехідний період є зіткнення інтересів, розбіжності у розумінні сутності та напрямів посткомуністичних змін, егоїстичні амбіції

політичних акторів, які, прикриваючись ідеями захисту суспільних цінностей та інтересів, ведуть боротьбу за владу й ресурси та визначення моделі трансформацій.

Водночас політичний конфлікт є одним із головних факторів, які надають динаміку політичним трансформаціям від авторитаризму до демократії, можуть сприяти модернізації суспільства та еволюційним змінам. Специфіка управління конфліктами у посткомуністичній Україні полягає у намаганні дійти згоди, знайти компроміс та використовувати консенсусні технології розв'язання політичного конфлікту.

Демократія утворила дієвий механізм політичного обговорення (політичних торгів), довела свою здатність забезпечити економічний розвиток країни через створення конкурентного політичного середовища. Завданням управління політичними конфліктами в умовах посткомунізму є переведення політичних конфліктів у конструктивне русло сприяння проведенню демократичних реформ, демократизації усього комплексу політичних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Авіньєрі Ш. Шанси та перешкоди на шляху громадянського суспільства у Центральній та Східній Європі / Ш. Авіньєрі // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2001. – № 21. – С. 140–144.
2. Бистрицький Є. Політична філософія посткомунізму : горизонти методології / Є. Бистрицький // Політична думка. – 1995. – № 1. – С. 3–12.
3. Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій [Електронний ресурс] / О. Романюк // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 35–50. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=58&c=1236>
4. Ростецька С. І. Управління політичним конфліктом: теоретичні аспекти та українська пострадянська дійсність : дис... канд. політ. наук : 23.00.02 / С. І. Ростецька. – О., 2006. – 221 с.